

“... Cümle Palankaları Küffâr Aldı ...”: 1663–64 Osmanlı-Habsburg Savaşında Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar

Özgür Kolçak*

“... And yet fell all the forts to the infidels ...”: Disinformation, Propaganda and Political Power in the Ottoman-Habsburg War of 1663–1664

Abstract ■ The Ottoman-Habsburg war of 1663–1664 was a struggle of military units fighting for two rival dynasties against each other as well as against the coercive technological limits in the XVIIth century. In terms of military efficiency, vital issues such as intelligence gathering and passing of orders among military units remained a somewhat unsolved problem due to apparent communication difficulties. Early modern military structures thus had to cope with false and unwarranted news which could easily affect the fighting spirit of troops. In a prolonged campaign season the common soldier became more and more exposed to rumors and hearsays in the military camp and tended to believe them much easier by each passing day. And because of similar communication hardships it took a rather long time for central administrations to correct a false piece of news circulating within the military camp and even beyond. Ottoman and Habsburg armies fighting along the Hungarian frontier in 1663–1664 were no exception to the rule. The existence of opposing personalities within both the Ottoman and Habsburg military who sought to use the “circulating disinformation” to their own political ends reveals a rather vague conflict between the leading actors of military enterprise and a group of discontents. In this respect, the ways by which the army members and a large body of people keeping an eye on the possible outcomes of the war dealt with false news, disinformation, and rumors without foundation could serve as explanatory examples on the nature of early modern political power.

Keywords: Ottomans, Habsburgs, military intelligence, the war of 1663–1664, disinformation

Osmanlı askerleri, en azından cephe tozu yutmuş tecrübeli savaşçılar, 1663 Nisan’ında Edirne’den yola koyulduklarında Habsburg sarayının yolladığı askerî

kuvvetlerle mücadelenin ötesinde çıplak arazinin insanın içine işleyen soğuğuyla, XVII. yüzyılın insanı bir anda açlığa mahkûm eden zorlu lojistik yetersizlikleriyle, hayvanlarla iç içe geçirilen ordu hayatının merhametsiz hastalıklarıyla mücadele edeceklerini ve önlere ölümün kol gezdiği çile dolu günlerin uzandığını biliyorlardı. Sefer hayatı herkes için zordu. Bir çırpıda bin bir güçlük ve zahmeti sayabilmek mümkündü. Belki de bu yüzden, duygusal dengesini yitiren ve sınırları yıpranan muharipler, özellikle savaşın uzamasıyla birlikte suçlayıcı bir ruh haline bürünebiliyorlardı. Dahası, erken modern dönem seferlerinin kaçınılmaz istihbarat zaafı, kim bilir, belki de gece çadırlarına gitmektense ateşin başında “devletli”leri çekiştiren birkaç ahababın bir anlığına akliselimini kaybedip olmayanı oldurmalarıyla içinden çıkılmaz bir şayia ve dedikodu dalgasının yayılmasına sebep oluyordu. Kesin olan bir şey varsa, “-miş”lerin, “-mı”ların resmî devlet evrakından çok daha hızlı yer değiştirebildiği. Görünen o ki, bunlar, devlet ricalinin mühürlerine, yola çıkmak için talimat bekleyen ulaklara ihtiyaç duymuyor; bir kez dünyaya gelir gelmez, hiçbir siyasî karar alma mekanizmasının süzgecinden geçmeksizin dörtmala diyar diyar geziyorlardı.

Peki, nasıl oluyordu da, “ne idiği belirsiz avam”, havadisleri dönemin en gelişkin haberleşme teşkilatından istifade eden devletten daha hızlı dağıtabiliyordu. İşin sırrı, herhalde özdenetim mekanizmalarından pek de nasibini almayan fisiltı gazetesinin son derece gevşek işleyiş kurallarında saklıydı. Savaşın akıldan en kolay kaçtığı halde en yıpratıcı ve çürütücü özelliği olan akıl almaz bekleme süreleri, dedikodu yapmak için biçilmiş kaftandı. Mesela Osmanlı ordugâhında mezhebine ve meşrebine göre arkadaş grupları oluşturan askerler, artık tiryakilikleri neyi gerektiriyorsa onunla meşgul olurken hayal mahsulü olduğu kadar eğlenceli öyküler uydurabiliyorlardı. Osmanlı veziriazamı ve Habsburg ordularına karşı yürüyen Osmanlı kuvvetlerinin serdarı Fazıl Ahmed Paşa'nın annesi Ayşe Hatun'un sihirli güçleri olduğu, ruhlarla kurduğu uğursuz ilişki sayesinde önce kocasına ve ardından oğluna sadaret mührünü kazandırdığı ama nihayet başka bir dişil kudrete takılıp oğlunu sarayın muktedit valide sultanının zulmünden kurtaramadığı dilden dile dolaşıyordu.¹

Bu “iftira”, her ne kadar, erken modern toplumların derinlerine kök salmış büyüçülük gelenekleri ve kadınlara özgü şeytani zekâ yakıştırmalarından besleniyor olsa da, belki de muhatabı için yine de oldukça çirkin bir ithamdı; ama

1 Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning* (London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII), s. 116.

devlet ve ordu menfaatleri açısından pek de zararlı değildi. Hatta çadırında ısınmaya çabalayan sıradan savaşçının zihnini meşgul edecek keyifli bir hikâye işlevi gördüğü sürece yararlı olduğu bile söylenebilirdi. Ne var ki, dedikodu çemberi serdarların askerî ehliyeti, ertesi baharda beklenen düşman kuvvetlerinin sayısı veya uzaklardan at süren ulakların kaybedilen Osmanlı kalelerine dair getirdikleri umut kırıcı haberleri ihtiva edecek şekilde genişlediğinde, askerî ricalin meseleye bakışı birdenbire değişebilirdi. 1663–1664 Osmanlı-Habsburg mücadelesinde esnasında vuku bulan iki hadise, kulaktan kulağa iletilen şayia ve asılsız haberlerin ne denli etkili olabileceğine dair açıklayıcı örnekler işlevini görebilir. Bunlardan ilki Hırvat Banı Miklós Zr̄inyi ve Ren bağlaşıkları başkomutanı Julius von Hohenlohe'nin 1664'ün ilk aylarında Osmanlı topraklarına yaptıkları beklenmedik kış baskınının Osmanlı, Avusturya ve Alman kamuoyunda yarattığı şaşkınlıkla ilgilidir. İkincisi ise, 1664 Ağustos'unun ilk gününde Rába (Alm. Raab) nehri kıyısında St. Gotthard palankası yakınlarında çarpışan Osmanlı ve müttefik ordusundan hangisinin meydana meydan muzaffer ayrıldığına dair kısa süre oluşan belirsizlik bulutlarının muharebeye fiilen katılanlar arasında doğurduğu fikir karmaşasıyla bağlantılıdır.

Birazdan ele alınacağı üzere, temelde ikisi de hatalı istihbarattan kaynaklanan yanlış anlamalar üzerine inşa edilmiş olsa da, iki örnek, halk nezdinde yarattığı tepki ve enformasyonun dezenformasyon suretinde bilinçli bir şekilde tahrif edilip yayılması bakımından ciddi farklılıklar arz eder. 1664 kış baskınıyla ilgili havadislerin bariz siyasî anlamları düşünülürse, asılsız bilgilerin geniş halk tabakaları arasında süratle yayılmasında hem Habsburg hem de Osmanlı ordugâhlarıyla öyle ya da böyle ilişkisi olan bazı grupların payı olduğu neredeyse kesindir. Buna mukabil St. Gotthard muharebesine ilişkin hatalı bilgilerin XVII. yüzyıl iletişim dünyasının sınırlarını çizen genel ve dolayısıyla masumane yetersizliklerden kaynaklandığını kabul etmek akla daha yatkın gelmektedir. Masumiyetine binaen, kronolojik sıralamayı bozmak anlamına gelse de, St. Gotthard muharebesinde yaşananlara ilk sırada eğilip kanlı boğuşmaların karmaşası esnasında hatalı bilgilerin nasıl oluştuğuna bakmakla başlanabilir. Ne de olsa, araya bir kere mesafeler girdiğinde, olay mahallinde kalmayı başaranlar için sapla samanı ayırabilmek mümkün olsa bile, hadisenin yaşandığı toz ve dumanla kaplı meydana dört nala uzaklaşan atlıları yakalayıp yalan yanlış yaydıkları havadisleri tashih etmek haftalar alabiliyordu. Bu kez, ikinci örnekte ele alınacağı gibi, asılsız haberlerden nemalanmak isteyenler araya girip siyaset oyununda bir hamle daha yapabiliyor; ya da çok daha az tertipli, ama bilakis alabildiğine etkili sonuçlar yaratmak üzere kentlere ve ordugâhlara ulaşan haberler gayrimemnunların ağzı dili olabiliyordu. Yoksa dedikleri gibi, şüyyu vukuundan beter miydi?

St. Gotthard Muharebesi ve Rába Kenarında Eşgüdüm Sorunları

31 Temmuz'da Osmanlı ve müttefik orduları Rába nehrinin karşılıklı yakalarına yerleştiklerinde kilometrelerce uzanan bir hatta yayılmışlardı.² Aslına bakılırsa, hem Osmanlılar arasında hem batılı kaynaklarda St. Gotthard çarpışmasının nasıl cereyan ettiğine dair çok sayıda farklı anlatının ortaya çıkmasının temel sebeplerinden biri buydu. Birbirinden habersiz gözlemciler, algılama süreçlerini etkileyen bin bir psikolojik ve kültürel şartlanma bir kenara bırakılsa bile, eşyanın tabiatı gereği, muharebenin bütününe kavramaktan uzak gözlerinin önünde vuku bulan çatışmayı tarif ediyorlardı. Bu sebeple de, muharebenin tamamına dair bir laf etmek icap ettiğinde her kafadan bir ses çıkıyor; birbirinden kopuk tasvirler, savaş sonrası siyasî gelişmelerin devreye girmesiyle açıkça birbiriyle çelişen hikâyelere dönüşüyorlardı.

1 Ağustos sabahının erken saatlerinde, Rába suyunun öte yakasında bir köprübaşı edinmeye çalışan yeniçeri kıtaları Habsburg askerî kademesi tarafından tespit edildi. Bunları yerlerinden sökmek üzere yapılan müdahale, Osmanlı süvarisinin yeniçeri yoldaşlarının yardımına koşmak üzere suya atlamasıyla biraz da vaktinden önce iki ordunun savaşa tutuşmasına sebep oldu. Nehrin öte yakasına çıkan Osmanlı birlikleri, müttefik hattının genç ve deneyimsiz erlerden oluşan imparatorluk kıtaları tarafından savunulan orta kısmına ağır bir darbe indirmek suretiyle hamle üstünlüğünü ellerine geçirdiler. Siperler ve çitlerle mevzilenmeleri icap eden imparatorluk piyadeleri, çıplak arazide bir başlarına kaderlerine terk edilmiş olduklarından Osmanlı hücumu bunları en az iki dalga halinde önüne katıp muazzam bir kargaşanın yaşanmasına yol açmıştı.³ Bu esnada Osmanlı askeri, yakın dövüşlerde rüşünü çoktan ispatlamış geleneksel silahlarını kavrayıp

2 Muharip birliklerin yerleşim düzeni ve çarpışmaların numaralandırılmış bir anlatımı, Heinrich von Ottendorf'un St. Gotthard muharebesini konu alan haritasında bulunabilir (bkz.: Resim -I).

3 Magdeburg alayı subaylarından J. Huldreich'in teyit ettiği gibi, sabahın erken saatlerinde başlayan Osmanlı çıkarma harekâtı, binlerce piyade ve süvarinin katıldığı bir taarruza dönüşmüştü. “... so bald aber wir angekommen, hat der Feind schon alle bereit in geschwintter Eil ein Brücken verfertiget und mit etzlichen 1000 Mannen zu Fuße und zu Pferde, so theils von der Brücken und theils durch das Wasser wie die Gänse schwimmen, hefftigen und als wie ein Blitz auf uns zugetrungen ...” (*Des Lieut. Huldreichs Bericht von dem Treffen mit dem Türcken nebst Bitte, ihm seine Compagnie ferner zu lassen auch selbige zu recrutiren*, George Adalbert von Mülverstedt, “Die Magdeburger in der Schlacht bei St. Gotthard im Jahre 1664”, *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg*, 1867, s. 142-154 içinde, atıf için bkz.: s. 147). İlk darbeyi indirip kendilerine istihkâm alanı açan Osmanlı birlikleri, çarpışmaların başlamasından kısa bir süre sonra nehir üzerinden gelen taze kıtalarla takviye edildiler. “... daß uns der

doğrudan beyhude yere yeni bir müdafaa çizgisi oluşturmaya çabalayan hasmının üzerine atıldı. Macaristan cephesinin kendine has şartlarına alışkın olmayan Alman prenslik askerleri, insanı dehşete düşüren haykırışlarla üzerlerine gelen Osmanlı savaşçıları karşısında hemen hiçbir varlık gösteremediler. Tüfekçiler vahşî Osmanlı hücumu karşısında mızraklı piyadenin içine çekilmeye çalışırken öyle bir karmaşa doğmuştu ki, mızraklılar silahlarını Osmanlı askerlerine doğrultma alanı ve imkânını bulamamışlardı. İlk kelleler havada uçuşmaya başlar başlamaz, herkes silahını atıp kaçmaya çalıştı. Piyadelerin can havliyle savaş meydanında koşuşturmaya başlaması, süvari kıtalarının da elini ayağını bağlamıştı.⁴

İmparatorluk kıtaları geri çekilmeye çalışırken hücumla kalkan Osmanlı süvarisi, safları arasındaki intizamı baştan sona yitirmiş piyadeleri doğramaya başladı.⁵ Muharebenin açılış safhasında binlerce müttefik askeri bir çırpıda imha edilmiş; bunların imdadına gelmeye çalışan Habsburg süvari kıtaları püskürtülmüştü.⁶ Bir miktar Osmanlı öncüsü, Mogersdorf'a kadar ilerleyerek imparatorluk kıtaları karargâhını yağmalamaya başladı.⁷ Bu denli cüretkâr olmayan Osmanlı düzenli piyade birlikleri, akarsuyun öte yakasından gelmeye devam eden destek kıtalarının refakatinde Rába kenarında paralel metrisler kazarak ileri harekâtı emniyete almaya çalışıyorlardı.⁸ Birçoklarına göre muharebe bitmişti. Müttefik kuvvetleri

Feind über so ein schnöll flüsend Waßer mit seiner gantzen Macht hette angreifen wollen ...” (s. 149).

- 4 Johann von Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation des blutigen Treffens/zwischen dem Erbfeinde Christlichen Nahmens und Blutes auff einer/und dem Christlichen Kriegsheer auf anderer Seiten/gehalten den 1. Augusti An; 1664 bey S. Gotthard in Ungarn* (Regensburg: Christoff Fischer, 12 Febr. Anno 1665), s. 33.
- 5 “... welches so bald der Feind es sahe/ und daß sie weichen/ setzte Er zu Pferd durch/ und hawet ihnen nach/ wie er dann dieselbe meistentheils nidertsäblete” (Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation*, s. 30).
- 6 Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation*, s. 43; Martin Meyer (Philemerici Irenici Elisii), *Theatrum Europaeum oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...*, IX, (Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672), s. 1218.
- 7 Evliya Çelebi'ye göre, Mogersdorf'a giren Osmanlı askerleri 500 kişiydi (Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 31-32).
- 8 Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation*, s. 50; “Relation de la Campagne d'Hongrie en M. DC. LXIV., et des Combats de Kermain et S. Godart entre les Troupes Allemands et Françoises, et l'Armée des Turcs”, *Recueil Historique Contenant Diverses Pieces Curieuses de ce Temps*, ed. Christophre van Dyck (Cologne, 1666), s. 89; Evliya Çelebi, VII, s. 36.

ormanlık araziye çekilmişlerdi; müttefik komutanlar düzenli bir ricat tertip etme, bulunulan yerde yeni bir müdafaa hattı kurma veya karşı taarruza geçme fikirlerini tartışadursunlar, Osmanlılar durumdan gayet memnundu.

Gerçekten de, müttefik kuvvetleri terkip eden muhtelif orduların neredeyse her birinde St. Gotthard savaşına dair ayrı bir anlatının oluşması, çarpışmalar bir kere başladıktan sonra her kıtanın bambaşka bir dünyaya gömüldüğü hissini veriyordu. Bu hengâmede neyin doğru neyin yanlış olduğunu kestirebilmek hemen hemen imkânsızdı. Harp meclisine haber taşıyan ulaklardan biri, Osmanlı ordusunun büyük kısmı Râba'nın karşı yakasına çıkmamış olduğu halde, sabah vakti imparatorluk askerlerinin boşaltıp kaçtığı düzlüğün Osmanlı savaşçılarıyla dolup taşığını söylüyordu.⁹ Osmanlı atlısının nehrin aşağı ve yukarısında gözüne kestirdiği müsait noktalardan geçip müttefiklerin arkasına sarkmaya çalıştığı sayısal yüreklere korku salıyordu. İşin aslı, Osmanlı süvarisi, en azından kitlesel halde, muharebenin hiçbir safhasında akarsuyun öte yakasına geçmeyi başaramadı; zaten bunun başarılması durumunda çarpışmanın bambaşka bir hikâyesinin olacağı aşikârdı.¹⁰

Hakikaten de şüyu vukuundan beter olmuştu; müttefik askerleri arasında Osmanlı ve Tatar süvarisinin nehri aşmış olduğu heyecanla konuşuluyordu. Mühürdar Hasan Ağa'nın memnuniyetle gözlemediği üzere, bu zan ve korku, müttefik ordu karargâhının dağlar üzerinden arabalarla firar eden askerlerini zapturapt altında tutmasına hiç de yardımcı olmuyordu.¹¹ Sabahleyin ezilip dağılan imparatorluk kıtalarından firar edip Fürstenfeld ve Graz yolunu tutan yaklaşık 2000 asker, herhalde kaçtıkları meydanın nihayet Hıristiyanların elin-

9 Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation*, s. 52-56.

10 Bu ikircikli konunun hakkıyla anlaşılabilmesi için çok sayıda kaynağın bir arada değerlendirilmesi gerekir. Krş.: Habsburg başkomutanı R. Montecucoli'nin 1 Ağustos 1664 tarihli raporu, *Copia der unterthänigsten Relation Iso an Ihr Kays. Mayst. unserm Allergnädigsten Herren: Derro Geheimber Rath /Cammerer /und General Feld-Marschall Herr /Raymond Graff Montecucoli, wegen der/ wieder den Erb-Feindt Christlichen Nahmens den Türcken /den 1. Augusti, 1664. erhaltenen ansehentlichen Victori allergehorsambist abgehen lassen*, [Wien] 1664; Tullio Miglio'nun 4 Ağustos tarihli raporu, Martin Meyer (Philemerici Irenici Elisii), *Diarium Europaeum Insertis quibusdam, maxime verò Germano-Gallo-Hispano-Anglo Polono Sueco-Dano-Belgo-Turcicis Actis Publici*, XI, (Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Wilhem Serins, 1665), s. 437-438; Evliya Çelebi, VII, s. 31-32; Meyer, *Theatrum Europaeum*, IX, s. 1222; *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, haz. Abubekir Siddık Yücel (yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996), s. 276.

11 *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 276.

de kaldığını günler sonra öğrenebilmişlerdi.¹² 2 Ağustos günü, Rába kenarında belki de müttefik askerlerinin Osmanlı istilacıları geri püskürtmenin gururunu yaşadığı saatlerde, muzaffer ordunun tabansız firarileri, yüzlerindeki yılgınlık ve korku ifadesiyle Graz'a girdiler. Kent bir anda kargaşaya gömüldü. Steiermark'ın emniyetinden sorumlu olanlar, yaklaşmakta olduğu düşünülen Osmanlı güçlerinin dağlık arazideki geçitlere ulaşmadan evvel buraların tıkanması için Yukarı Steier'daki milisleri silâh altına alabilmek için peş peşe emirler yolluyorlardı. Graz'ın hali vakti yerinde ahalisi, aynı gün şehirden ayrılarak dağlık ve ormanlık Obersteiermark havalisine kaçışmaya başladı. Kırsal arazinin bir kez daha yok-sulluğunu hatırlayan fakara ve düşkünleri ise, şatoda yakılan alarm ateşlerinin izinden dudaklarında dualar, makûs talihlerini beklemek üzere tersine kent surlarının arkasına sığınmaya gidiyorlardı.¹³

Bir gün önceye dönülecek olursa, öğleden sonra her şeyin tersine gelişmiş olduğu görülür: Müttefikler, hayalini kurdukları cinsten bir karşı saldırı (kontramarş) yürüyüşünü öğleden sonra, Osmanlı askerlerinin taarruzu hızını yitirip Rába kenarına geri çekildiklerinde gerçekleştirebildiler. Müttefik ordusu kurmayları, öğle saatlerinde toplanan harp meclisinde, en nihayet Osmanlı kuvvetlerinin akarsuyun beri yakasında daha da kalabalıklaşmadan topluca karşı hücumla geçilmesi fikrinde karar kılmışlardı.¹⁴ Mühürdar Hasan Ağa'nın anlatımına göre, müttefik saldırısı, sabahtan ikindiye değin çarpışmaktan mecalsiz düşmüş Osmanlı askerlerinin nehir kıyısında kıyafetlerini kurutup istirahat ettikleri bir anda gelivermişti.¹⁵ *Cevâhirü't-Tevârih*, bu karşı hücumun nasıl icra edildiğini anlatmasa da, eserini aynı notlara dayanarak yazan Erzurumlu Osman Dede, müttefik saldırısının doğasına dair çok önemli ipuçları sağlar. Osman Dede'ye göre, "küffâr tekrâr alayları" nı tertip ederek düzenli bir yürüyüşe geçmişti; bu yürüyüş "azîm tedârikle" atılan toplarla desteklenirken müttefik hattı Osmanlı askerleri üzerine "âheste âheste" ilerliyordu.¹⁶

12 Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation*, s. 58; Meyer, *Diarium Europaeum*, XI, s. 447-448.

13 Georg Wagner, "Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf", *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives*, XIV (1964), s. 60-63.

14 St. Gotthard savaşının müttefiklerce kazanılmasından sonra hemen herkes toplu hücum fikrinin kendisine ait olduğunu iddia etmişti. Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)* (Eisenstadt 1964), s. 261-290.

15 *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 276-277.

16 Eserini büyük ölçüde Mühürdar Hasan Ağa'nın notlarına dayanarak telif eden Osman Dede için bkz.: Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinin (1069-1080) Vukuatı Tarihi: Transkripsiyon ve Değerlendirme* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi,

Osmanlı kurmayları, sabahleyin kazılan paralel metrislere çekilmenin müttefik ilerleyişini durdurabileceğine inanmışlardı. Ne var ki, yeniçerilerin geri dönüşü, ordunun geri kalanı arasında açık bir firar gibi algılandı ve Osmanlı savaşçıları can havliyle nehre doğru koşup köprüye hücum etti.¹⁷ Köprü, bir anda üstüne yüklenen onca ağırlığı taşıyabilecek durumda değildi; köprünün çökmesi ve suya atlayanların akıntıya kapılıp sürüklenmeye başlaması Osmanlı ricatini can pazarına çevirdi. Ne kadar askerî eğitim almış olursa olsun, kalabalık bir orduyu, zabıt ve ağaların ne yapacağını bilmez halde can derdine düşmüş insan yığınının içinde eriyip gittikleri bir anda yönetebilmek zordu. Ne de olsa, 17. yüzyılın ortalarında, savaşın kanlı karmaşası içinde haberleşme imkânları hepten kısılıyordu. Bir kere daha Osman Dede'ye kulak vermek gerekirse, Osmanlı ordusunda olup bitenlerden haberdar olmayan binlerce insan vardı. Graz'da kaybedilen muharebenin yasını tutanları andırırçasına, akşam karanlığı çökmek üzereyken bile Osmanlı ordusunda nehir geçişinin hezimete dönüştüğünü bilmeyen birlikler bulunuyordu.¹⁸

Kafası karışanlar yalnızca ordunun muharip kıtalarından ibaret değildi. Osmanlı askerî yönetimi, tedbirsizlik edip sabahın erken saatlerindeki Osmanlı başarısını saraya mutlak bir zafer gibi takdim etmiş olabilirdi. P. Rycout'ya bakılırsa, tam da böyle olmuştu. Edirne'ye ulaşan haberler üzerine yedi gün yedi gece sürmesi planlanan şenlik ve donanmalar hazırlanmış; ne var ki, gerçeğin anlaşılmasıyla

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002) (atıf için bkz.: s. 50). Müttefik ordusunun kontramarş yürüyüşü için şu ayrıca ifadeleri krş.: “... sich ohne weiters Gefecht/ oder den geringsten Versuch/ da wir noch einen Schuß wegs von ihm waren ins Wasser stürzte/ und uns den Rucken zukehrete. Indem wir das ersahen/ hetten wir gleich in solcher seiner Confusion in ihm gesetzt/ so hetten wir etliche 1000. von ihm auff dem Feld niedermachen können/ es geschahe aber nicht/ wir avancirten gradatim auff ihn/ und liessen die Mußquetier/ so noch ein wenig hinter wahren/ geschwind/ geschwind fortrucken. Dise erlangten so einen und den andern mit ihren Schuß/ und wir mit den Carbinern auch so einen/ und avancirten so lang mit geschlossenen Tropfen/ bis Er sich in die Raab meist stürzt hette” (Stauffenberg, *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation*, s. 57-58). “... gûyâ karıncaya binmiş âheste âheste asker-i İslâmı kıra kıra nehr-i Raba kenârına gelmede” (Evliya Çelebi, VII, s. 37). “... bilâ acele âheste âheste revîş ile sürü sürü domuz topu olup asâkir-i İslâmı ta'kîb ederek aslâ askerın kafalarından ayrılmayup ...” (VII, s. 38).

17 Evliya Çelebi, VII, s. 36. Burada C. W. C. Oman'ın şu tespitini hatırlamakta fayda vardır: “Askerler tam anlamıyla denetlenemiyorsa, türdeş olmayan bir orduyla geriye doğru yapılan stratejik hareketler daima açık bir ricate dönüşme eğilimi taşımıştır ...” (*Ok, Balta ve Mancınık: Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515*, çev. İsmail Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002, s. 81).

18 “Hatta bu vak'ayı orduda akşamdan sonra işitmişe nihâyet yoğidi ..” (Osman Dede, s. 50).

kutlamalar üçüncü gününde kesilmişti. Rivayete inanmak icap ederse, IV. Mehmed, bu haysiyet kırıcı durumdan ötürü Edirne kaymakamını sorumlu tutarak kaymakamı infaz ettirmek istemiş; fakat padişaha yakın isimlerin araya girmesiyle paşanın hayatı kurtulmuştu.¹⁹

Esasında, şayet Osmanlı güçlerinin St. Gotthard muharebesini kazandığını bildirmekle görevli ulak veya ulaklar yola çıkmış olsa bile, bu hatanın akşam vakti, ya da en geç ertesi sabah yola koyulan yeni habercilerle düzeltilmiş oldukları kesindir. Nitekim 1663 sonbaharında Uyvar'ın fethi münasebetiyle İstanbul'da tertiplenen kutlamaların bir dervişin günlüğüne bile girdiği düşünülürse,²⁰ ertesi sene Edirne veya İstanbul'da zafer kutlamalarının İngiliz yazarın anlattığı gibi gerçekleştiğini söylemek, Osmanlı kaynaklarının bu konudaki suskunluğu karşısında pek doğru olmaz. Görünen o ki, Osmanlı sarayı, yine de batı cephesinde bir zafer elde edilmişçesine kutlamalar yapılmasına karar vermişti. Ama belki de, Osmanlı savaşçılarının evlerine dönmesiyle er geç ortaya çıkacak olan hakikatin altında ezilmemek için eğlencelerin sadece Edirne'de yapılması istenmişti.²¹

1664 Kış Seferi ve Zrīnyi Efsanesinin Doğuşu

Osmanlı-Habsburg savaşlarının ikinci yılı, sefer planlaması ve stratejik önceliklerde yaşanan hızlı değişiklikler bakımından esaslı bir kırılmaya şahit oldu. 1663 sefer yılı Osmanlı kurmayları açısından ne kadar başarılı geçtiyse, ertesi sene bir o kadar zafiyet ve sıkıntılarla dolu olmuştu. Osmanlı ricali, 1664 Ocak'ında anı-zın Osmanlı arazisine giren Miklós Zrīnyi-Julius von Hohenlohe kuvvetlerinin yarattığı telaş ve tedirginlik havasıyla birlikte askerî inisiyatifi müttefik güçlerin eline bıraktılar. Hırvat banı M. Zrīnyi, Ren ittifakının bir parçası olduğu andan itibaren Osmanlılarla muhtemel bir savaşı mümkün olduğunca ertelemeye çalışsan Habsburg sarayının aksine doğu sınırında daha saldırgan bir askerî siyasetin hazırlıklarına girişmişti. M. Zrīnyi, J. Hohenlohe birliklerinin katılımıyla Drava suyu boyunca tatbik etmeyi istediği Avusturya'nın içine pek sinmeyen bir askerî

19 Rycaut, *The History of the Turkish Empire*, s. 156-157.

20 "Uyvar kal'asının fethi donanmasına şürû' olundu ammâ fakîr vâlide kadında tenevvüm eyledüm". Cemal Kafadar, "Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbulu'nda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anlatılar", *Kim var imiş biz burada yağ iken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun* (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), s. 65.

21 "... bir hayli kâfir kırılıp cezâsın bulduğu ma'lûm-ı hümayûn oldukda, ancak Edirne şehrine donanma fermân buyuruldu". Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme, Osmanlı Târihi (1648-1682)*, Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Ç. Derin (İstanbul: Çamlıca, 2008), s. 164.

plan dâhilinde harekete geçti. 21 Ocak 1664 tarihinde yola çıkan M. Zrînyi-J. Hohenlohe ordusu, kışın en şiddetli olduğu zamanlarından birinde, sadece yirmi altı günde takriben 450 km.lik bir mesafe kat ederek Osmanlı sınır savunmasını kelimenin tam anlamıyla gafil avladı.²²

Osmanlı kaynakları, Belgrad'taki Osmanlı karargâhının hiç beklemedikleri kış taarruzu karşısında nasıl şaşkınlığa düştüğünü açık yüreklilikle anlatırlar. Mustafa Zühdi, “... İbn Zirin dedikleri la'în-i düzeh-karîn'in “şiddet-i berk ü bârânda ale'l-gaffle” ileri yürüyüşe geçtiğini teyit ederken,²³ Mühürdar Hasan Ağa, veziri-azamın bu zaman zarfında Kaniye, İstolni Belgrad veya diğer serhat kalelerinden istihbarat gelmemesini “taaccüb”le karşıladığını yazar. Hasan Ağa'nın anlatımına göre, Osmanlı ordugâhına ilk haberler, 24 Ocak 1663'te Baboçça ve Berzençe palankalarının müttefik askerlerince yakılmasıyla ilgili olarak intikal etmişti.²⁴ Gerçekten de, görüldüğü kadarıyla, Osmanlı askerî kademesinin Zrînyi-Hohenlohe baskınına ilk tepkisi, en erken Ocak'ın sonlarında, Karaman valisi İbrahim Paşa ve Şam valisi Kibleli Mustafa Paşa'yı beraberlerindeki kuvvetlerle Ösek'e yollayıp Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa'ya bir müdafaa ordusu teşkil etmesini emretmek şeklinde olmuştu.²⁵ Keza yine Mühürdar Hasan Ağa'ya göre, haberlerin ulaşmasından sonra geçen bir ay içinde Osmanlı komuta heyeti ancak 5.000-10.000 kadar askeri bir araya getirebilmeyi başarabilmişti.²⁶

Müttefikler, 7.000 kadarı süvarilerden mürekkep yaklaşık 18.500 kişilik bir kuvveti temsil ediyorlardı. Bu kuvvet, fırsat doğduğu takdirde bir kuşatma gerçekleştirebilmek için yanına on iki top ve bir havan topu almıştı.²⁷ Zrînyi-Hohenlohe birliklerinin Baboçça ve Berzençe palankalarını ele geçirmeleri fazla uzun sürmedi; iki Osmanlı garnizonu da, mukavemet etmeksizin teslim olmayı tercih etmişlerdi.

22 Géza Perjés, “Count Miklós Zrînyi (1620-1664)”, *A Millennium of Hungarian Military History*, ed. László Veszprémy and Béla K. Király (Boulder: Social Science Monographs, 2002), s. 142-147.

23 Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İ.Ü. TY. 2488, vr. 12a-b.

24 “... bu cem'iyetden kimse haber-dâr olmayup ancak küffâr-ı bî-dîn mâh-ı cemâziye'l-âhirun yigirmi ikinci günü 'azîm tâbûr ve 'azîm cebe-hâne ve 'azîm çok 'asker kimsenin haberi yok iken ...” (*Cevâhirü't-Tevârih*, s. 219-220).

25 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri (A.E.) IV. Mehmed 7258 (evâhir-i Cemâziyelahir 1074/19-28 Ocak 1664); Kasım 1663-Ocak 64 tarihli ordu mühimmesi parçası, Bibliotheca Albertina-B. Or. 295, vr. 7a (evâhir-i Cemâziyelahir 1074/19-28 Ocak 1664).

26 *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 226.

27 *Ausführliche und aller Umständen recht-gründliche ... grossen Schaden zugefüget* isimli *flugschrift*ten iktibas eden Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 94-95.

M. Zr̄inyi, ayın yirmi altısında, yanına aldığı bir miktar süvariyle Zigetvar civarını yoklamak üzere yola çıktı. Ama ordu ağırlıkları ve toplar aynı süratte bölgeye intikal ettirilemeyeceğinden kaleyi kuşatmak mümkün olmadı. Hırvat banı, ertesini gün, yani 27 Ocak'ta Peç üzerine ilerlediğinde, J. Hohenlohe ordunun geri kalanıyla onu takip etti. M. Zr̄inyi, Peç önündeki faaliyetlerine Hohenlohe'nin gelişini beklemeden başladı. Budin kapısından kaleye yardım getirmeye çalışan bir Osmanlı kuvveti engellendiği gibi, diğer kapıların önü de süvari birlikleriyle tıkandı. 28 Ocak'ta Hohenlohe'nin gelip ordugâh kurmasıyla kuşatma daha düzenli bir hal almıştı.²⁸

Zr̄inyi-Hohenlohe birlikleri, Peç kalesinin dış istihkâmlarını baş döndürücü bir hızla zapt etmeyi becerdiler. Aynı gün kentin varoşu ateşe verilirken, bir gün sonra yapılan taarruzda Osmanlı garnizonu iç kaleye çekilmek zorunda kaldı.²⁹ M. Zr̄inyi, 30 Ocak'ta, yanına aldığı Macar atlıları ve Alman süvarisinin yarısıyla Ösek üzerine ilerledi. Şikloş'ta (Siklós/Tikloş) bulunan 300–400 Osmanlı askeri ve 500 kadar Tatar atlısı zamanında istihbarat olarak hemen kaçmışlardı. Hırvat banı, köprü'nün girişini koruyan Darda palankasını ele geçirerek müdafileri katlettikten sonra Ösek köprüsünü ateşe verdi.³⁰ Öte taraftan Julius Wolfgang von Hohenlohe idaresindeki kuvvetler, Peç kuşatmasına devam ediyorlardı. Müttefik askerleri, 6 Şubat tarihinde Peç kalesinin hendeğine ulaşmayı başarmalarına rağmen Osmanlı birliklerinin yaklaşmakta olduğu haberi üzerine süratle geri çekilme düzeni alıp yola koyuldular.³¹

Bu arada Belgrad'ta bulunan Osmanlı askerî kademesi, müttefik kuvvetlerin kış baskınına cevap vermekte yetersiz kalmıştı. Osmanlı sadrazamı, Ösek havalisinde zor duruma düşen Osmanlı savunma yapılarına yardıma gitmek için hareketlendiğinde, başına geçtiği kuvvetin mevcudu 2.000 yeniçeri ve kendi kapısına mensup 1.500 kadar savaşıçından fazla değildi.³² Görüldüğü kadarıyla, Peç kalesi müdafileri,

28 *Schauplatz Serinischer und anderer Tapfern /Helden Thaten/ Was nemlich Berwichnes 1663. und nochlauffendes 1664. Jahr /Ruhm-und Truckwürdiges von denen in Ungarn Campirenten Christlichen Armeen /Fürst. Und Gräfl. Herrn Generalen /mit Gottes Schutz /dem Röm. Reich zu Nutz /und dem Türckischen Achmet zu Trutz /verrichtet worden, gedruckt im Jahr 1664, s. 10-16.*

29 *Schauplatz Serinischer*, s. 16-18.

30 *Schauplatz Serinischer*, s. 18-20.

31 *Schauplatz Serinischer*, s. 20. Kuşatmanın ardından Belgrad'taki Osmanlı yönetimine mektup yollayan Peç kadısı, kalenin bazı kapıları ve duvarlarının harap olduğunu belirtip tamirat işleri için yardım talep etmişti. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 3774, s. 45, 22 Receb 1074/19 Şubat 1664).

32 Osman Dede, s. 29-30.

Şubat'ın ortalarında Osmanlı askerlerinin nihayet bir yardım ordusu teşkil edebilecek sayıya ulaşmasına değin kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardı. “Peçuy” kadısı ve Mohaç sancakbeyi Murtaza Bey'den gelen arza göre, Zr̄inyi ve Batthyány birlikleri, on iki gün boyunca kaleyi kuşatma altında tutup üç farklı yerden lağım faaliyetine girişmişlerdi. Buna karşılık Osmanlı askerleri, birkaç kere kale istihkâmlarına doğru toplu hücumla geçen düşman birliklerinin metrislerine huruç harekâtları tertipleyip muhasarayı boşa çıkarmaya gayret etmişlerdi.³³ Anlaşılan Fazıl Ahmed Paşa, bu tarihte Dimitrofça'dan (Sremska Mitrovica) daha ileriye gidememişti. Nihayet hatırı sayılır bir Osmanlı kuvveti bir araya getirildiğinde, Peç kuşatması kaldırılmış olduğundan Osmanlı askerî yönetimi 21 Şubat'ta Belgrad'a geri döndü.³⁴

Zaten yapabileceği bir şey yoktu. Osmanlı kurmayları tam anlamıyla gafil avlanmışlardı. Zr̄inyi-Hohenlohe atlılarının Osmanlı topraklarında cirit attıkları günlerde, sadrazam ağalarından Mahmud Ağa, Zigetvar'da mahsur kaldı.³⁵ Şubat'ın ortasında Ösek'ten Zigetvar'a barut yollanması hakkında bir hüküm çıkarıldığında, artık iş işten geçmişti.³⁶ Kaldı ki, kış baskınının ilk hedefi bizatihi Ösek olduğuna göre, Belgrad'tan yola çıkanların bu emri uygulatmış, hatta emirlerin yerine ulaşmış olması mümkün değildi. Osmanlı idaresi, Nisan sonu-Mayıs başlarında Zigetvar havalisini yeni bir saldırıya karşı emniyete alabilecekti.³⁷ Ertesi sene Osmanlı yönetiminin Dergâh-ı âlî çavuşlarından Süleyman'ı Zigetvar'da yeni bir baruthane inşa ettirmekle görevlendirmesine bakılırsa, müttefik güçlerin kış baskını hakikaten de büyük bir endişe yaratmış olmalıydı.³⁸

Zr̄inyi-Hohenlohe kuvvetleri, Nisan ayında bir kere daha Osmanlı sınırını aşip Kanije'yi kuşatma altına aldılar.³⁹ Hırvat banı, birkaç ay önce tahrip edilen

33 Osman Dede, s. 30-31.

34 *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 225.

35 *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 219.

36 BOA, MAD. 3774, s. 44 (18 Receb 1074/15 Şubat 1664).

37 1660-1664 tarihli ordu mühimesi, Sächsische Landesbibliothek-Staats –und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB) Eb. 387, vr. 130a (evâsıt-ı Şevvâl 1074/6-16 Mayıs 1664).

38 BOA, MAD. 3774, s. 226 (24 Şevvâl 1075/10 Mayıs 1665).

39 Kanije kuşatmasına katılan müttefik birliklerin mevcudu: 1-J. Hohenlohe komutasında yaklaşık 5.000 neferlik müttefik birlikleri. 2-İmparatora ait dört piyade alayı (Strozzi, Spick, Sparr ve Montfort) ve iki “kürassier” alayı (Piccolomini ve Rappach). Hepsi Strozzi'nin kumandanlığında olarak toplam 7.000 asker. 3-Bavyera elektör prensliğine ait 1.200 asker. 4-Zr̄inyi'nin hüsar ve haydukları; Batthyány, Draţković ve Esterházy'e bağlı gönüllüler. Hepsi M. Zr̄inyi'nin komutası altında 7.400 nefer (Adolf v. Schempp,

Ösek köprüsünün yokluğunda Kanije'nin Osmanlı kuvvetleriyle olan bağlantısının önemli ölçüde kesildiğini farz ediyordu. Ne var ki, kuşatmanın başlaması için gereken imparatorluk müsaadesi ve ikmal malzemelerinin gelişi Nisan sonlarını bulduğundan M. Zrīnyi'nin hayalleri suya düştü. Osmanlı askerî yönetimi, bu arada hızla Ösek köprüsünü yeniden askerî kıtaların geçişine uygun bir hale getirip köprüyü koruyan Darda palankasını tahkim etmeyi başarmıştı.⁴⁰ Kanije muhasarası istenen tarihten geç başladı; kuşatma birlikleri müdafaa hatlarını aşmaya epeyce yaklaşmış oldukları halde, Fazıl Ahmed Paşa komutasında ilerleyen Osmanlı ordusu Mayıs sonlarında Kanije'yi kurtardı.⁴¹

Osmanlı arazi hukukunun günün birinde atadan dededen kalma geniş aile mülklerinin akıbetine karar verebileceği korkusuyla yaşayan Macar-Hırvat zadedâni, pek de yabancı olmadıkları sınır bölgelerinde cüretkâr ve saldırgan bir stratejinin sözcülüğünü yapıyorlardı. M. Zrīnyi'nin başını çektiği bu gözü pek girişimlerin batı âleminde belirli bazı mahfillerde duygusal bir coşku yarattığı sır değildi. Yine de, Georg Wagner'in isabetle işaret ettiği gibi,⁴² Habsburg sarayı 1663'te Uyvar'ı zapt eden Osmanlı ordusunun karşısına adamakıllı bir güç çıkarmaya muvaffak olamadığı için M. Zrīnyi'nin 1663-1664 kışı ve 1664 baharında elde ettiği kısıtlı başarıları abartıp imparatorluk kamuoyunun gönlüne su serpmeye çabası "tarihî hakikati" gölgelemek üzereydi. Aslına bakılırsa, Hırvat banının Ren bağlaşıkları başkomutanı J. Hohenlohe'yle beraber gerçekleştirdiği sefer ve akınlar, hiçbir fiilî toprak kazancı sağlamamıştı; hatta bazıları bu beyhude seferlerin müttefik kaynakların çarçur edilmesinden başka bir şey olmadığını söylüyorlardı.

Der Feldzug 1664 in Ungarn unter besonderer Berücksichtigung der herzoglich Württembergischen Allianz- und Schwäbischen Kreistruppen, Stuttgart 1909, 23. ek).

40 Osmanlı idaresi, Ösek köprüsünün tamiri için civar bölgelerdeki halkı kadınlar vasıtasıyla seferber etmişti (SLUB Eb. 387, vr. 118b, evâsıt-1 Şaban 1074/8-18 Mart 1664; vr. 120b, evâhir-i Şaban 1074/18-27 Mart 1664; vr. 125a, evâsıt-1 Ramazan 1074/6-16 Nisan 1664; vr. 131a, evâhir-i Şevval/16-25 Mayıs 1664). Keza Osmanlı yönetimi, 10 Temmuz 1664'te, mevâcileri Kanije hazinesinden karşılanmak üzere Ösek köprüsünün girişini muhafaza eden Darda palankasına 148 yeni nefer kaydetme kararı almıştı (MAD. 3774, s. 108). Baştan inşa edilen palankada hizmet eden neferlerin altı aylık maaşları takriben 170.000 akçeyi bulurken (MAD. 3774, s. 116, 14 Safer 1075/6 Eylül 1664) aynı zaman zarfında 444 İstanbul kilesi zahire istihkakına sahiptirler (MAD. 3774, s. 117, 14 Safer 1075/6 Eylül 1664).

41 "Ammâ hakikat küffâr hayli kal'aya karîb gelmiş imiş. Beş on güne kala idi içerüde olan ümmet-i Muhammed tâkat getüremezdi" (*Cevâhirü't-Tevârih*, s. 256).

42 Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 80.

Hayal, Sükût-ı Hayal, Zan, Su-i Zan

Aslında M. Zr̄inyi'nin kış seferi, belki askerî anlamda müttefik ordularının mücadeleyi Osmanlı topraklarının içine taşıması gibi bir sonuç üretmekten hayli uzaktı; tabii ki, en başta Zr̄inyi-Hohenlohe kuvvetlerinin niyetinin bu olduğu kabul edilirse. Ne var ki, her halükarda kış baskınının yarattığı telaş havası ve Osmanlı askerî ricalinin bu tarihten itibaren hamle üstünlüğünü Habsburg sarayına kaptırması, ilk başta kimsenin aklına bile gelmeyecek derecede şiddetli bir zihnî karmaşanın doğuşuna yol açtı. Belgrad'taki Osmanlı ricali neyin kaybedildiğini, Viyana ve Regensburg'taki Habsburg idaresi neyin kazanıldığını bilmiyordu. Bu belirsizlik ikliminde Osmanlılar en kötü, imparatorluk kamuoyu ise en mutlu senaryoyu bekliyorlardı. Osmanlı arazisine giren Zr̄inyi-Hohenlohe birliklerinin yol açtığı tedirginlik öylesine büyük bir hal almıştı ki, Hırvat banı Ösek köprüsüne düzenlediği baskın esnasında yalnızca iki kez neredeyse yanından şöylece bir geçip gittiği halde, Zigetvar'ın müttefiklerce zapt edildiği şayiası dilden dile dolaşır hale geldi. Esasında Zigetvar yolu üzerindeki Ösek ve Peç'in de Osmanlılardan alındığı söyleniyordu; ama Zigetvar, hem Osmanlı sınır müdafa hattının hem de Zr̄inyi aile tarihinin önemli bir parçası olduğundan kalenin farazî zaptını konu alan müstakil broşür ve propaganda varaklarının meydana kaplaması uzun sürmedi.

Talihin nihayet Hıristiyanların yüzüne güldüğünü müjdeleyen haberler, nispeten belirsiz kaynaklar üzerinden Sopron, Pozsony (Bratislava/Pressburg), Viyana ve Graz'a ulaştıktan sonra yayılarak Alman kentleri ve nihayet imparatorluk meclisinin toplandığı Regensburg'a kadar geldi. Okuma yazma bilmeyen halk kesimlerinin duygularına hitap etmesi için resimlerle süslenen çoğu tek sayfalık el ilanları, görünen o ki, doğu cephesinden gelen haberlerin yanlış olduğunun anlaşılmasına değin şehir duvarlarında üç dört hafta kadar teşhir edilmişti. Gelgelelim, önemli bir sorun vardı. Zigetvar veya dişe dokunur başka bir Osmanlı kalesi alınmadığına göre, Zigetvar'ın kurgusal zaptı nasıl bir anlatıyla süslenebilirdi ki? Tam da bu noktada, Zr̄inyi ailesinin Zigetvar'la olan tarihî bağları devreye giriyordu. VII. Miklós Zr̄inyi, 1566'da kaleyi I. Süleyman'ın muazzam büyüklükteki ordusuna karşı soylu bir askere yaraşır şekilde savunarak son nefesine kadar mücadeleden vazgeçmeyen IV. Miklós Zr̄inyi'nin aziz hatırasını yüceltip şehri Osmanlıların elinden alacak seçilmiş kişi olmalıydı.⁴³ Hırvat banını yakından takip edip onunla

43 1663'te, dede ve torun Zr̄inyi'yi birlikte öven bir methiye basılmıştı (Şenol Özyurt, *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung von 16. bis zum 20. Jahrhundert*, München 1972, s. 216-220, 253-255). 1646'da dedesinin Zigetvar müdafaasını tam da 1566 dörtlükten mürekkep bir şiirde ölümsüzleştiren Miklós Zr̄inyi, bu benzetmelerde hiçbir surette rahatsız olmuyor olmalıydı. Szigeti Veszdelem (Zigetvar Tehlikesi) ismini taşıyan destan kısmen Türkçeye kazandırılmıştır (Alpertunga Altaylı,

alakalı yiğitlik öykülerini Almanca konuşulan topraklara aktaran birtakım yayımcılar, 1660'ların başından beri dede ve torun Zrīnyi'nin asil bir ruha sahip olma ve Hıristiyanlığa hizmet etme bakımlarından birbirlerine ne kadar benzediklerini keşfetmişlerdi.⁴⁴ Bu sebeple, doğrusu istenirse, 1664'teki hayalî Zigetvar kuşatmasına dair yazılanlar, 1566'daki savunma öyküsünden isimlerin çıkartıldığı ucuz taklit metinlerden ibaretti.⁴⁵

Hırvat kahramanı Miklós Zrīnyi'nin ismini şerefle taşıdığı dedesinin 1566'da Kanunî Sultan Süleyman'a karşı cengâverce savunduğu Zigetvar'ı yeniden Hıristiyan dünyasına kazandırdığını duyan ya da okuyanlardan ne kadarının aklında soru işareti uyandığını, ne kadarının ise önlerine serilen bilgiyi olduğu gibi alıp kabul ettiğini bilmek elbette mümkün değildir. Ama kimilerinin Zigetvar'ın bundan böyle bir Macar/Habsburg kalesi olarak var olacağına canı gönülden inandığını, belki bu kadar naif olmasalar bile, 1664 başlarında olan ya da olmayanların, içki ve yemek sofrasını paylaşan nice yarenin başlıca sohbet konularından biri haline geldiği şüphesizdir. Diplomatik saygınlığına dil uzatılmayacak imparatorluk meclisi 20 Ocak 1663'te Regensburg'ta toplandıktan bir süre sonra müzakerelere katılan Bavyera elektör prensi Ferdinand Maria, seçkin soylular ve devlet ricali huzurunda Zigetvar'ın ele geçirildiği müjdesini vermişti.⁴⁶ Tabiatı itibarıyla avama yönelik basılıp dağıtılan haber varaklarının yaydıkları haberin doğruluğunu teyit etmek için hususî bir çaba sarf etmemiş olmaları makul karşılanabilirse de, Bavyera prensi gibi imparatorluk siyaseti içinde belirleyici konuma sahip birisinin bile asılsız söylentilerden bu denli etkilenmesi rivayetin ne denli derinlere kök saldıgının iyi bir göstergesidir.

Bu arada hikâyenin doğu yakasında da belirsizlik hali hüküm sürüyordu. Osmanlı yönetimi, ilk baştaki şaşkınlığı attıktan sonra sınır boyundan gelen istihbarat sayesinde durumun sanıldığı kadar vahim olmadığını öğrenmişti. Gelgelelim,

Miklós Zrīnyi ve Szigeti Veszdelem, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2004).

- 44 Nóra G. Etényi, "Die beiden Zrīnyis in der deutschsprachigen Flugschriftenliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts", *Militia et Litterae: Die beiden Nikolaus Zrīnyi und Europa*, hrsg. von Wilhelm Kühlmann und Gábor Tüskés unter Mitarbeit von Sándor Bene (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009), s. 53-55.
- 45 Hayalî Zigetvar zaptının batı kamuoyunda yarattığı tepki, aynı dönemde neşredilen el ilanı ve broşürleri inceleyen Nóra G. Etényi tarafından ele alınmıştır ("Szigetvár 1664. évi ostroma: Egt téves hír analízise – és a Zrīnyi-hagyomány", *Történelmi Szemle*, 41/1-2 (1999), s. 209-220). Bu devirde elden ele dolaşan *flugblattlar* arasında özellikle revaçta olanlar vardı (Bkz.: Resim –II).
- 46 Etényi, "Szigetvár 1664. évi ostroma", s. 215, not. 48.

dedikodu oku bir kez yaydan çıkmıştı. Mühürdar Hasan Ağa'nın bir tutam öfkeyle karışık anlattığına bakılırsa, imparatorluğun belli başlı iki şehrinde, İstanbul ve Edirne'de, halk “Zirin-oğlu” nun kış ayazında giriştiği seferde çok sayıda Osmanlı kale ve palankasını zapt ettiğini konuşuyordu. “Vaveyla”nın en çok koparıldığı yerler, tahmin edilebileceği üzere çarşı ve tiryakilerin mesken tuttuğu kahvehanelerdi.⁴⁷

Öykünün sonunu bilen bizler açısından 1664 kışı başındaki seferler etrafında yaratılan efsanelerden en çok kimin nasiplendiğini tespit etmek kolaydır. Hırvat banı M. Zrīnyi, Hıristiyanlığın can düşmanı Osmanlılar karşısında batı âleminin savunucusu olarak nam salıyor⁴⁸; Zrīnyi ismi, burada anlatıldığı gibi, yalan yanlış havadisler ihtiva edenler dâhil, sayısız el ilanı ve propaganda kâğıtlarıyla imparatorluk kentlerine ulaştıkça Habsburg sarayının Hırvat banının temsil ettiği hücum stratejisine karşı direnme ihtimalini de ortadan kaldırıyordu. Habsburg sarayı Osmanlılarla açık bir harbe girişmemek için uzun süre çabaladığı gibi 1663'te de cepheye dış dokunur bir ordu sürmeyi başaramamıştı.⁴⁹ Elbette ballandıra ballandıra anlatılan zafer haberlerinin temelsiz şayialardan ibaret olduğu bir kez anlaşılınca – ki asılsız haberlerin ömrü en iyi ihtimalle bir aydı –kamuoyunun bir anda tersine dönebileceği iddia edilebilir. Ne var ki, insanlar kendilerini aldatılmış

-
- 47 “Ammâ İslâmbol halkı ve Edirne tiryâkileri çarşularda ve kahvelerde Zirin-oğlunun bu kış içinde hareket eyledüğü bir vâveylâ koparmışlar ve böyle dimişler ki Budim'den Ösek'e varınca ne kadar kal'a ve ne kadar palanka var ise küffâr-ı bî-dîne aldırmişlar. Ne Sigetvâr ve ne Peçuy ve ne Kanije ve Kopan ve Koloşvâr ve cümle palankaları küffâr aldı deyü çok kil u kâl olup ...” (*Cevâhirü't-Tevârih*, s. 227).
- 48 M. Zrīnyi'yi âlicenap bir kişilik, mükemmel bir asker ve bilgili bir devlet adamı olarak resmeden eserlerden biri için bkz.: *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, The Most Prudent and resolved Champion of Christendom. With his Parallels Scanderbeg & Tamberlain*, London, printed for Sum. Speed, at Rainbow in Fleet-street, 1664 (*Angol Életrajz Zrīnyi Miklósról*, giriş yazısı Kovács Sándor Iván, önsöz Péter Katalin, çev. Bukovszky Andrea, Gömöri Éva, Rab Andrea, Zajkás Péter, Budapest: Zrīnyi Katonai Kiadó, 1987).
- 49 1663 baharında, Habsburg saray muhitlerinde Osmanlılarla savaşa tutuşma beklentisi o denli düşüktü ki, I. Leopold, 6.000 kişiden mürekkep beş kıtalık bir Avusturya gücünün İspanya'ya gönderilmesine onay vermişti. Viyana'da görevli Papalık temsilcisinin raporlarına bkz.: Arthur Levinson, “Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember)”, *Archiv für österreichische Geschichte*, 193. Band (1913), s. 755 (12 Mayıs 1663, Medeling). Habsburg başvekili Johann Ferdinand von Portia, 1662 Mart'ında da, Erdel'i açık savaşa girişmeden diplomatik yollarla kurtarma niyetindeydi. Bu politikayı fazlasıyla iyi niyetli bulan papalık temsilcisine göre, Erdel'in tamamen kaybedilmesi mukadderdi (“Nuntiatuerberichte”, s. 731, 25 Mart 1662, Viyana). Portia'nın Osmanlılarla uzun boylu bir savaşa girişme fikrinden duyduğu kaygı için ayrıca bkz.: s. 737 (17 Haziran 1662, Viyana).

hissetmekten ziyade onca Osmanlı köyünü yağmalayıp Ösek köprüsünü ateşe vermiş, Osmanlı topraklarının ta içine kadar girerek Osmanlıların yüreğine korku salmış bir cengâverin iyi niyetinden şüphe etmiyorlardı.

En nihayetinde, istediğini alan M. Zrīnyi, Osmanlı-Habsburg mücadelesinde en güür çıkan sesin sahibi haline geldi. Habsburg yönetimi, en başından itibaren imparatorluğun askerî kaynaklarını Raimondo Montecucoli'nin tasarrufu altında tek elde birleştirmeyi arzuluyordu. Keza İtalyan asıllı komutanın sözcülüğünü yaptığı askerî gelenek, öncelikle Habsburg sınırlarını korumayı esas alan, şartların elvermesi durumunda ise, tek bir önderliğin peşinde birleştirilmiş imparatorluk kıtalarının güçlerini Budin veya Estergon gibi ciddi bir hedefe yöneltmelerini öngören daha savunmacı bir stratejiye dayanıyordu.⁵⁰ Ne var ki, bu esnada Zrīnyi ve Hohenlohe kuvvetlerinin ses getiren bir başarıya ulaşmaları, R. Montecucoli'nin beklentilerini toptan suya düşürdü. Bundan böyle müttefik kuvvetlerin tamamını bir yerde toplamak ve büyük bir orduyla stratejik planlamalar yapmak mümkün değildi.⁵¹

Atılğan bir dış siyaset yanında, askerî kaynakların müdafaa stratejileri uğruna kullanılmasından ziyade taarruz ordularının emrine tahsis edilmesini savunanların dayanakları, tabii ki, hayal mahsulü zafer müjdelilerinden ibaret değildi. Dahası, kamuoyunun açık desteği ne kadar sürerse sürsün, imparatorluk meclisine katılanların Zigetvar ve Peç'in aslında ele geçirilmediğini öğrenmeleri propaganda dalgasının pekâlâ geri tepmesine de yol açabilirdi. Dolayısıyla M. Zrīnyi'nin ne kadar işine yararsa yarasın asılsız havadislerin ilk kaynağı olması zor görünüyor. Bununla birlikte konu üzerine derinlemesine bir inceleme yapmış olan G. Etényi Nóra, Hırvat banının kardeşi Péter Zrīnyi'nin 1664 Şubat başında geldiği Regensburg'ta Zigetvar'ın zapt edildiğine dair haberlerin yayılmasında bayağı iştahlı olduğunu söylediğine göre,⁵² Zrīnyi ailesi kaynağı belirsiz şayiaların yarattığı ümitvar havadan istifade etmenin yollarını aramış olmalıydı.

Görünen o ki, Osmanlı-Habsburg sınır hattının batısında 1664 kış seferinin gerçek etkilerini abartmaktan, yeri geldiğinde bu uğurda asılsız haberleri bile yaymaktan menfaat sağlayanlar vardı. O halde, Edirne ve İstanbul çarşı pazarında veya sohbetin koyulaştığı kahvehanelerde bunun gibi tevatürün neşv ü nema bulmasını

50 "Vom Kriege mit den Türken in Ungarn", Alois Veltzé (haz.), *Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecucoli General-Lieutenant und Feldmarschall*, II (Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899), s. 409-410; Géza Perjés, "The Zrinyi-Montecucoli Controversy", *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. János M. Bak-Béla K. Király (Boulder, Co.: Social Science Monographs, 1982), s. 335-349.

51 Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 93-94, 99, 101-103.

52 Etényi, "Zigetvár 1664. évi ostroma", s. 217.

sağlayan “densizler” kimdi? Daha önemlisi, Alman kentlerine doğru yazılı kaynaklar üzerinden ilerleyen mesnetsiz haberler, Osmanlı diyarının göbeğine kadar hangi yollarla ilerlemişti? Havadisler ne kadar uzun bir yol kat etmiş olursa olsun, bu soruların cevabı pek de karmaşık olmayabilir. 1663 sefer yılı sonunda cepheden dönen askerler, her türlü dedikoduyu memleketlerine kadar taşımış olabilirler.⁵³ Yahut doğrudan muharip olmadığı halde, Osmanlı ordugâhıyla başkent arasında mekik dokuyan nice ulak özel sohbetlerinde yakın arkadaşlarına cephede olup bitenler hakkında olur olmaz her şeyi anlatmış bulunabilirler.

Yine de, Fazıl Ahmed Paşa’ya yakın Osmanlı kaynaklarının suçlayıcı tavrı, Osmanlı ordugâhındaki bazı grupların yarı bilinçli yarı bilinçsiz şekilde Osmanlı “hükümeti”nin aşırı “fütuhatçı” talepleri karşısında ordu yönetiminin askerî hamlelerini daha uzun boylu tartmaya zorlayacak cinsten şayiaları dillerine dolayabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Reisülküttap Şamizade Mehmed Efendi ve damadı Kadızade İbrahim Paşa’nın 13 Eylül 1663’te Uyvar metrislerinde Osmanlı sadrazamının emriyle infaz edilmeleri savaşın devam ettiği günlerde Osmanlı idaresinde bir “hükümet değişikliği” ihtimalinin zuhur ettiğini gösteriyordu. Tartışma, Fazıl Ahmed Paşa lehinde ve aleyhinde müelliflerin Osmanlı siyaset geleneği kalıpları içinde ifade ettikleri karşıt fikirlerle zenginleşen karmaşık bir hal alıyordu. Kısaca değinmek icap ederse, Şamizade hanesinin Köprülü Mehmed’in genç ve deneyimsiz oğlunun yerine sadaret makamına talip olup sarayla temasa geçtiği iddia ediliyordu.⁵⁴ Bu esnada yaşanacak muhtemel bir iktidar değişikliği, büyük ihtimalle, Köprülülerin başını çektiği “fütuhatçı” zümrelerin gücünü kıracağından Osmanlı-Habsburg mücadelesinin diplomatik yollarla çözülmesine giden yolları açacaktı. Nispeten kulaktan dolma bilgilerle yetinmek zorunda kalan batılı kaynaklar, üstü örtülü bir biçimde de olsa, 1663’teki müzakerelerde halen

53 Osmanlı askerî kurmayları – seferin bir sonraki sene devam etmesi azminde oldukları halde –, 1663 sefer yılının sonlarına doğru altı bölük sipahilerinin terhis edilmesine müsaade etmişlerdi. SLUB Eb. 387, vr. 114b (Asitane kaymakamı İbrahim Paşa’ya yollanan evâhir-i Receb 1074/17-27 Şubat 1664 tarihli hüküm). Tahmin edilebileceği gibi, sonradan bunları yeniden Osmanlı ordusuna katmak hayli zor oldu (vr. 115a; Belgrad’tan Rumeli’nin sol, orta ve sağ kol üzerinde bulunan kadılarına ve kethüda yerlerine ve Bosna eyaletindeki kazalara gönderilen evâhir-i Receb 1074/17-27 Şubat 1664 tarihli üç kıta hüküm).

54 *Cevâhirü’l-Tevarîh*, s. 172; Osman Dede, s. 17; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi*, I (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), s. 276-277; *İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl)*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), s. 79; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), s. 201-202.

reisülküttaplık makamını işgal eden Şamizade Mehmed Efendi'den bir adalet ve hakkaniyet timsali yaratmaya eğilimliydi. Reis Efendi'nin sadrazamın barış akdi için Habsburg sarayından talep ettiği akıl almaz meblağa karşı çıktığı söyleniyordu. Şamizade'nin Fazıl Ahmed Paşa'nın fetih coşkusu aynen paylaşmakta tereddüt etmesi, batılı rivayete göre, sadaret makamını tehlikede hisseden veziriazamın Şamizade Mehmed'in güya Uyvar kalesi içindekilerle ucuna mektuplar takılı oklarla gizlice görüştüğü iftirasını yayarak rakibini ortadan kaldırmasına yol açmıştı.⁵⁵ Bu, doğrudan doğruya mesnetsiz havadisler listesine eklenebilecek bir şey olsa da, aynı tarihlerde Osmanlı ordugâhında Habsburg sarayı adına barış müzakerelerini yürüten Habsburg murahhası Johann von Goëss de, reisülküttabın beklenmedik katlinin barış ihtimalini önemli ölçüde ortadan kaldırdığını söylüyordu. Murahhasla beraber müzakerelere katılan Habsburg daimî elçisi Simon Reniger, Viyana'ya yolladığı 19 Eylül 1663 tarihli raporda, "her daim barış telkin eden bu âkil adamın ne sebeple öldürüldüğünü anlayamadığını" itiraf ediyordu.⁵⁶

Hattı zatında Köprülü muhalifleri yeterince güçlü değildi. Hele ki, Uyvar'ın zapt edilmesinden sonra doğan hava sadrazamı ve Habsburglarla askerî mücadelelerin akıl hocalığını yapanları eleştirmek için hiç müsait değildi. Bununla birlikte 1664 sefer yılında, özellikle de, St. Gotthard muharebesinin kaybedilmesinin ardından eteklerdeki taşlar döküldü. Bir süredir, belli ki, ne pahasına olursa olsun savaşa devam kararlığı, Osmanlı devlet ricalinin tamamı tarafından aynı heyecanla kucaklanmıyordu. Vak'anüvis Raşid'in yazdıklarına bakılırsa, 1663 Temmuz sonlarında, Ali Paşa riyasetinde tertip edilen diplomatik görüşmelerin esas sebebi, Uyvar üzerine harekete geçilmeden önce "kâfir sulha tâlib ve râgıb iken kabûl ve itibâr etmediler" kabilinden dedikoduların önüne geçmekti. Demek ki, bu vakitlerde, Osmanlı ordusunda bu yönde kuşkular ve fısıldaşmalar şüyu bulmuş olmalıydı. Bu müzakereler sayesinde, Habsburg elçilerinin ne denli inatçı ve laf anlamaz oldukları herkese gösterilmiş olacaktı.⁵⁷ Evliya Çelebi eleştirilerinde çok

55 *Der Türkische Feldzug. Warhaftiger gründlicher Bericht/ von der Türkischen Armeel welche und wieviel Bassen solche geführt/ wie stark dieselbe von Belgrad abmarchiret/ und was mit selbiger/ bis zu des Käyserl: Legatens H. Baron de Gois Abreise/ denkwürdiges passiret. Samt einer Beschreibung der Vornehmsten Personen bey der Türkischen Armee: auch einer Lista, derer in Forgatsischen Treffen gefangenen Christen. Von einer begalubten Person/ welche aller Ortenmit gegenwärtig gewesen/ mit Fleiß beschrieben und aufgezeichnet*, im Jahr 1664 içinde.

56 "Warumb dieser Gerechte Mann, welcher sonst alsoit zum Frieden gerathen, so ellends und unversehens hingerichtet worden, können wir eigentlich nicht wissen". Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI (Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1830), s. 115.

57 Mehmed Râşid, *Târîh-i Râşid*, 2. bs., I (İstanbul 1282/1865), s. 35.

daha sertti. Hezimete dönüşen St. Gotthard çarpışmasının dönüşünde, Kazancı-zade Süleyman Ağa'yla yaptığı bir sohbet vesilesiyle ağanın ağzından barış teklifleriyle gelen Habsburg elçilerinin geri çevrilmesinin yok yere binlerce Osmanlının kanına girdiğini söylüyordu. Tecrübesiz ve muhteris devlet ricali, haklı iken haksız duruma düşürdüğü Osmanlıların üzerine Yaradan'ın gazabını çekip nehir kenarındaki yenilginin baş sorumlusu olmuştu. Aslına bakılırsa, Osmanlı seyyahı, zaferle sonlanan Yenikale kuşatmasının bile bir hiç uğruna binlerce Osmanlı şehidine mal olduğunu iddia ediyor ve bu esnada halkın üzerine yüklenen aşırı vergilerden şikâyet ediyordu.⁵⁸ Bu arada Osmanlı savaşıları arasında batıl itikatları kuvvetli olanlar, ay tutulmasına işaret edip bu uğursuz alametin zuhur ettiği bir vakitte işlerin çok daha temkinle planlanması gerektiğini ileri sürüyordu. Bazılarına göre, suç, savaşı iyi idare edemeyen sadrazamındı. Keza Kanuni Sultan Süleyman'ın vaktinde ettiği yemine ve verdiği ahde sadık kalınmayarak Râba nehrini aşmaya çalışmak, bu aziz sultanın hatırasına hakaret olmuştu.⁵⁹ Osmanlı iktidarını elinde tutanlar, bu tarihten sonra da, arkalarından iş çevirenlerin ve yerli yersiz söylentilerle Fazıl Ahmed Paşa'nın başarılarını gölgelemeye çalışanların varlığından duydukları sıkıntıyı dile getirmişlerdi. Savaşı resmen sonlandıran Vasvar antlaşmasının son maddesine göre, Habsburg ve Osmanlı saltanatlarını temsil eden büyükelçilerin teatisi dört ay içinde gerçekleşmeliyken Habsburg sefaret heyeti ortalarda yoktu. Sadrazamın mühürdarı Hasan Ağa'ya bakılırsa, dedikodunun başını alıp yürüdüğü bu sıkıntılı dönemde, saray muhitlerinde bile sadaret mührünü Fazıl Ahmed Paşa'dan almak isteyenlerin sesi bir hayli yükselmişti.⁶⁰

Savaş ve Siyasî İktidar

Bizimkinden farklı bir maddî âlemde nefes alıp vermiş öncüllerimiz/atalarımızın bizden ne denli başka bir toplumsal düzen içinde yaşamış olduklarını düşünmek birçok tarih meraklısı için heyecan verici bir soru olagelmiştir. Koca

58 “‘El-amân ey güzîde-i Âl-i Osmân’ deyüp harâc-güzârlık kabûl edüp elçilerin gönderdi, Sadrı‘azam elçilerin gerüye dönderdi. Küffâr tekrâr resûl gönderdi ve sulha râğbet edüp elçileri yine reddolundu” ... “Bu hâl üzere küffâr mazlûm olmuş idi.” ... “İşte cânım Evliyâ Çelebim, bizim tâze cüvân nev-zuhûr hâkimlerimiz hod-re‘ylikleri sebebiyle Rabbü’l-âlemîn küffârı üzerlerimize musallat edüp bu nehr-i Rabâda böyle münhezim olup ...” (Evliya Çelebi, VII, s. 42).

59 Rycaut, *The History of the Turkish Empire*, s. 158.

60 “Ale’l-husûs hünkâr yanında olanlar dahi bir alay nâ-hemvâre sözler söyleyüp ser-‘asker ve vezîr-i a‘zamı kesindi itmekde bunda çok söz söylendi” (*Cevâhirü’l-Tevârih*, s. 287). Elçinin ortalarda gözükmemesi, “âmmenin kalbine şübhe-yi kesîre âriz” olmasına sebebiyet vermişti (Mustafa Zühdi, *Ravzatü’l-Gazâ*, vr. 59b).

medeniyet tarihinden, naçizane, heves edip kurcaladığım bir örnekte, “bugünümüze” biri benzeyen diğeri pek de benzemeyen iki veçheyi çekip çıkarabilmek mümkündü. Bunlar, tabii ki, öyle bağı açılmadık tespitler değildir. İlki, erken modern dünyayı şekillendiren teknolojik sınırların, arkasında yönlendirici bir aklın olmadığı, kendiliğinden gelişen yanlış anlaşımaların bazı hallerde derinlere kök salabildiği görülüyordu. İşte o vakit, sefer çilesinden bunalmış savaşılar, kaçınılmaz şekilde, gözlerinin görebildiği kadar yerde olanın anlayabildikleri kadarını, bir muharebenin nihaî sonucu zannedip yersiz mutluluk veya kedere gark olabiliyorlardı. Daha ilginç, haber dalgaları cephenin gerisine taşıtıkça, havadisler siyâsî anlamlar kazanıyor ve bir anda sınır boyundaki nice kale ve şehirler düşman eline düşmüş; “cümle palankaları küffâr almış” olabiliyordu. Modern devlet aygıtının bilinçli haber üretme veya çarpıtma uygulamaları bir kenara bırakılırsa, günümüzde bu cinsten istihbarat hataları çok daha hızlı düzeltilebilmektedir. Peki ya bu havadislere dört elle sarılanlar, başarısızlık hikâyelerinden iktidar eleştirisi çıkarmaya çalışanlar, sadrazam hakkında “bir alay nâ-hemvâre sözler” edip hükümet değişikliği sözcülüğü yapanlar? İşte bunlar da, insanlık tarihinin çok daha yavaş değişen, kim bilir belki de hiç değişmeyen bir veçhesine tekabül ettiklerinden, toplum ve siyaset biliminin güncel kavramlarını kullanarak – sahanın rahle-i tedrisinden geçtiğimiz pirlarinin “ama ihtiyatla” diye haykırdığını duyar gibiyim – XVII. yüzyıl ortasındaki Osmanlı siyâsî iktidarının yapısına dair birkaç kelimet etmek hakkımızdır.

Osmanlı devleti, patrimonial bir ortaçağ imparatorluğu hayaliyle vücut bulmuş olabilirdi; ama XVII. yüzyılın ortasına gelindiğinde, daha ziyade uzlaşmacı ve kompozit bir erken modern bürokratik devlet yapısını andırıyordu. Siyâsî sistemin tepesinde yer alan Osmanoğulları hanesi, bu eskisine nazaran çoğulcu yapıyı perdelemeye – ihtimal, o dönemin insanından çok günümüz tarih araştırmacısının gözünü boyayacak şekilde – yarıyordu. Devlet idaresinde karar alma sürecine katılanlar, mesela falanca –zâdeler, filanca kethüdalar sayıca fazlaşıyordu. Ne var ki, daha önemlisi, bunlar fikir üretme muamelatına naçizane istişareci olarak katılmakla kalmıyor; pekâlâ son sözü de söylüyorlardı.

Osmanlı seçkin ailelerinin içtimaî yapıyı düzenlemede ne denli söz sahibi oldukları tartışmalı bir konudur ve herhalde öyle de kalacaktır. Yine de, bu ailelerin saltanatı temsil eden hanedan üyelerini seçmede daha büyük baskı kurabildikleri, en kayda değeri ise, tek bir padişahın saltanat yıllarında bile, kendi aralarındaki çatışma, ittifak ve siyâsî kavgalarla, sultanın kişisel tercihinden bağımsız – IV. Mehmed’in dış siyaset hakkında ne düşünüp ne istediği hala meçhuldür – devletin kaynaklarını kendi dünya tasavvurları doğrultusunda seferber edebildikleri bir düzene geçtikleri aşikârdı.

Şimdi, Osmanlı iktidarının doğasına dair bu anlatılanlarla Osmanlı gazi/mücahitlerinin küffar diyarına kelimetullahı taşımak için giriştikleri seferleri uzlaştırmak hiç de kolay olmuyor. Osmanlı savaşlarını anlatan kaynaklara girildiği andan itibaren bu ülküdaşlık, gönüldaşlık tasavvurunun geçmişin hakikati olmaktansa, tarihinin – bazen o devrin müverrihlerinin de – kurgusu/hüsnükuruntusu olduğu ortaya çıkıyor. Osmanlı toplumunun diğer konularda olduğu gibi, savaş mevzuunda da yekpare bir anlayışa sahip olmadığını söylemek, herhalde o denli kabul edilemez bir iddia değildir.

Ne de olsa, Osmanlı diyarında bir gayrimemnunlar zümresinin var olduğunu dile getirmek malumun ilamından başka bir şey sayılmaz. Ama bunun – büyük oranda belli egemen tabakalara mahsus olduğu bilinen – yazılı kaynaklarda ifadesini bulabildiği, en sert eleştirilerden bazılarının Evliya Çelebi gibi İslâm kültürünü zarafetle taşıyan “çelebi”lerden geldiği düşünülürse, en yalın ifadesiyle, Osmanlılarda bir “iç kamuoyu” vardı: Sistemin içinde, aşağı yukarı aynı kültürel kodları paylaşan bir iç muhalefet. İşte bunlar, “cümle palankaları küffârın” alması durumunda seslerini daha fazla yükseltme zamanının geldiğine inanıyorlardı.

Şu halde, 1663–1664 kışını batı cephesinde geçiren Osmanlı ordusunun aslında anlatılageldiği gibi iyi bir durumda olmadığını duyduğunda buna inanmaya müsait, hatta belki de istekli bir kitle mevcuttu. Bu kitle içinde bazılarının kötü niyetli olduğuna şüphe yoktur. Yine de, sınır hattında kaybedilen kaleleri diline dolayanların elbirliğiyle hareket edip Köprülü iktidarını devirmeye yönelik bir karşı-propaganda eylemi içine girdiklerini iddia etmek, tarihî vakalara haddinden fazla anlam yüklemek anlamına gelecektir. Bununla birlikte Osmanlı iktidarındaki Köprülü hanesine mesafeli duran, 1656’dan, Köprülü Mehmed Paşa’nın sadaret mührünü avuçlarına aldığı günden beri işleyen Osmanlı savaş makinasının çarkları arasında ezilmeye başladığını hisseden veya seferin bir sene daha uzaması durumunda elde edilecek yerlerin kaybedilenlerin telafisi olamayacağına inanan kitlelerin varlığını hatırlamak, kısacası Osmanlı toplumunda, merkezî iktidarı temsil eden zümreler dışında bir iç kamuoyunun var olduğunu kabul etmek, batı cephesinden gelen asılsız haberlerin Edirne ve İstanbul ahali arasında nasıl bu denli hızlı yayıldığını açıklamada yol gösterici olacaktır.

“... Cümle Palankaları Küffâr Aldı ...”: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşında Dezenformasyon, Propaganda ve Siyasî İktidar

Öz ■ 1663 baharında başlayan Osmanlı-Habsburg savaşı, rakip hanedanlar adına çarpışan askerî birliklerin birbirlerine karşı verdikleri mücadelenin yanı sıra XVII. yüzyılın teknolojik sınırlarını belirleyen genel şartlarla giriştikleri boğuşmanın izlerini taşıyordu. İstihbarat toplama, haber intikali ve emirlerin dağıtılmasını doğrudan etkileyen muhaberat güçlükleri, erken modern askerî yapıları, bazı hallerde savaşıların ruhsal durumlarına esaslı biçimde tesir eden mesnetsiz ve kaynağı belirsiz havadislerle baş başa bırakıyordu. Uzayan sefer mevsimleri savaşıların zihnini muhatap oldukları haber, şayia ve duyular karşısında daha kırılğan bir hale sokuyor; döneme özgü haberleşme yöntemleri, bir kere peyda olan asılsız dedikodu ve felaket hikâyelerinin resmî makamlar aracılığıyla tashih edilmesine değin uzunca bir zamanın geçmesine sebep oluyordu. 1663–1664 yıllarında Macaristan sınır boyunda kapışan Osmanlı ve Habsburg orduları için de aynı durum geçerliydi. Bu dönemde ortalığı kaplayan dezenformasyonu lehlerine kullanmak isteyen iktidar odaklarının görünür hale gelmesi, Osmanlı ve Habsburg askerî yapıları içinde veya seferi tertipleyen merkezî iktidarın yandaş ve muhalifleri arasındaki üstü örtülü mücadeleye dair kayda değer ipuçları barındırıyordu. Askerî mücadelenin olanca şiddetiyle devam ettiği senelerde Osmanlı ve Habsburg ordugâhlarında, çeşitli savaşıcı grupları ve cephe gerisinde savaşın seyri izleyen meraklı kitleler arasında tedavül eden doğrulanmamış havadislere verilen tepkilerin niteliği, ilgili devletlerin bu dönemdeki siyasî yapılarının doğasına dair açıklayıcı örnekler vazifesini görüyordu.

Anahtar kelimeler: Osmanlılar, Habsburglar, askerî istihbarat, 1663–1664 savaşı, dezenformasyon

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İ.Ü. TY. 2488.

BOA, Ali Emiri (A.E.) IV. Mehmed 7258.

BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 3774.

Bibliotheca Albertina-B. Or. 295 (Kasım 1663–Ocak 1664 tarihli ordu mühimmesi parçası)

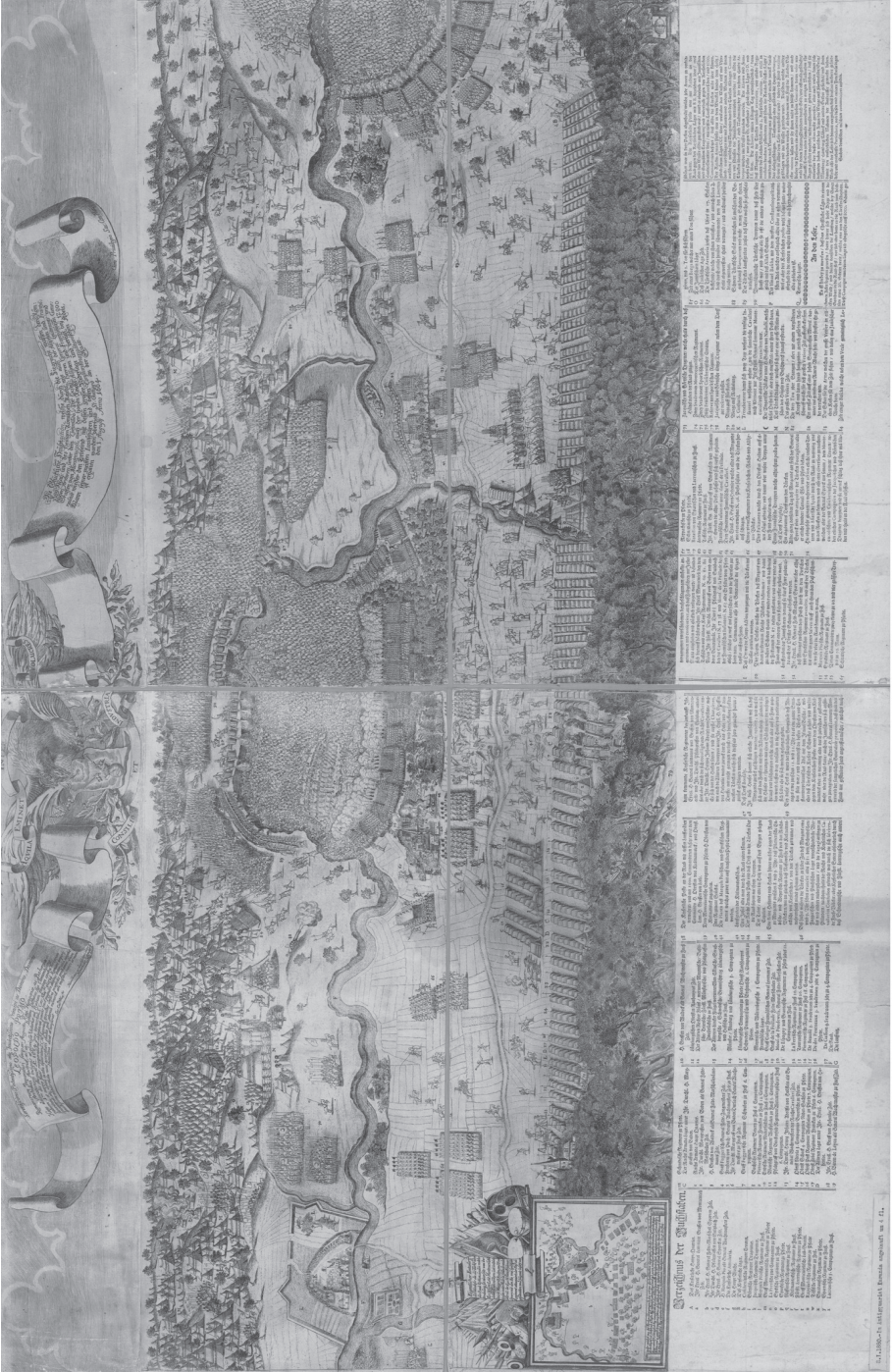
Sächsische Landesbibliothek–Staats –und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB) Eb. 387 (1660–64 tarihli ordu mühimmesi)

Basılı Kaynaklar

- Abdurrahman Abdi Paşa: *Vekâyi'-nâme*, Osmanlı Târîhi (1648–1682), Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca, 2008.
- Altaylı, Alpertunga (haz.): *Miklós Zr̄inyi ve Szigeti Veszdelem*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Boyraz, Arslan (haz.): *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069–1080) Vukuatı Tarihi: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Der Türkische Feldzug. Warhaftiger gründlicher Bericht/ von der Türkischen Armeel welche und wieviel Bassen solche geführt/ wie stark dieselbe von Belgrad abmarchiret/ und was mit selbiger/ bis zu des Käyserl: Legatens H. Baron de Gois Abreise/ denkwürdiges passiret. Samt einer Beschreibung der Vornehmsten Personen bey der Türkischen Armee: auch einer Lista, derer in Forgatsischen Treffen gefangenen Christen. Von einer begalubten Person/ welche aller Ortenmit gegenwärtig gewesen/ mit Fleiß beschrieben und aufgezeichnet, im Jahr 1664.*
- Dyck, Christophre van (ed.): “Relation de la Campagne d’Hongrie en M. DC. LXIV., et des Combats de Kermain et S. Godart entre les Troupes Allemands et Françaises, et l’Armée des Turcs”, *Recueil Historique Contenant Diverses Pieces Curieuses de ce Temps*, Cologne, 1666.
- Etényi, Nóra G.: “Szigetvár 1664. évi ostroma: Egt téves h̄ir analízise – és a Zr̄inyi-hagyomány”, *Történelmi Szemle*, 41/1–2 (1999), s. 209–220.
- Etényi, Nóra G.: “Die beiden Zr̄inyis in der deutschsprachigen Flugschriftenliteratur des 16. und 17. Jahrhunderts”, *Militia et Litterae: Die beiden Nikolaus Zr̄inyi und Europa*, hrsg. von Wilhelm Kühlmann und Gábor Tüskés unter Mitarbeit von Sándor Bene, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009, s. 52–71.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Hammer, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, Pest: C. A. Hartleben’s Verlage, 1830.
- Kafadar, Cemal: “Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbulu’nda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağızdan Anlatılar”, *Kim var imiş biz burada joğ iken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul: Metis Yayınları, 2010, s. 40–71.

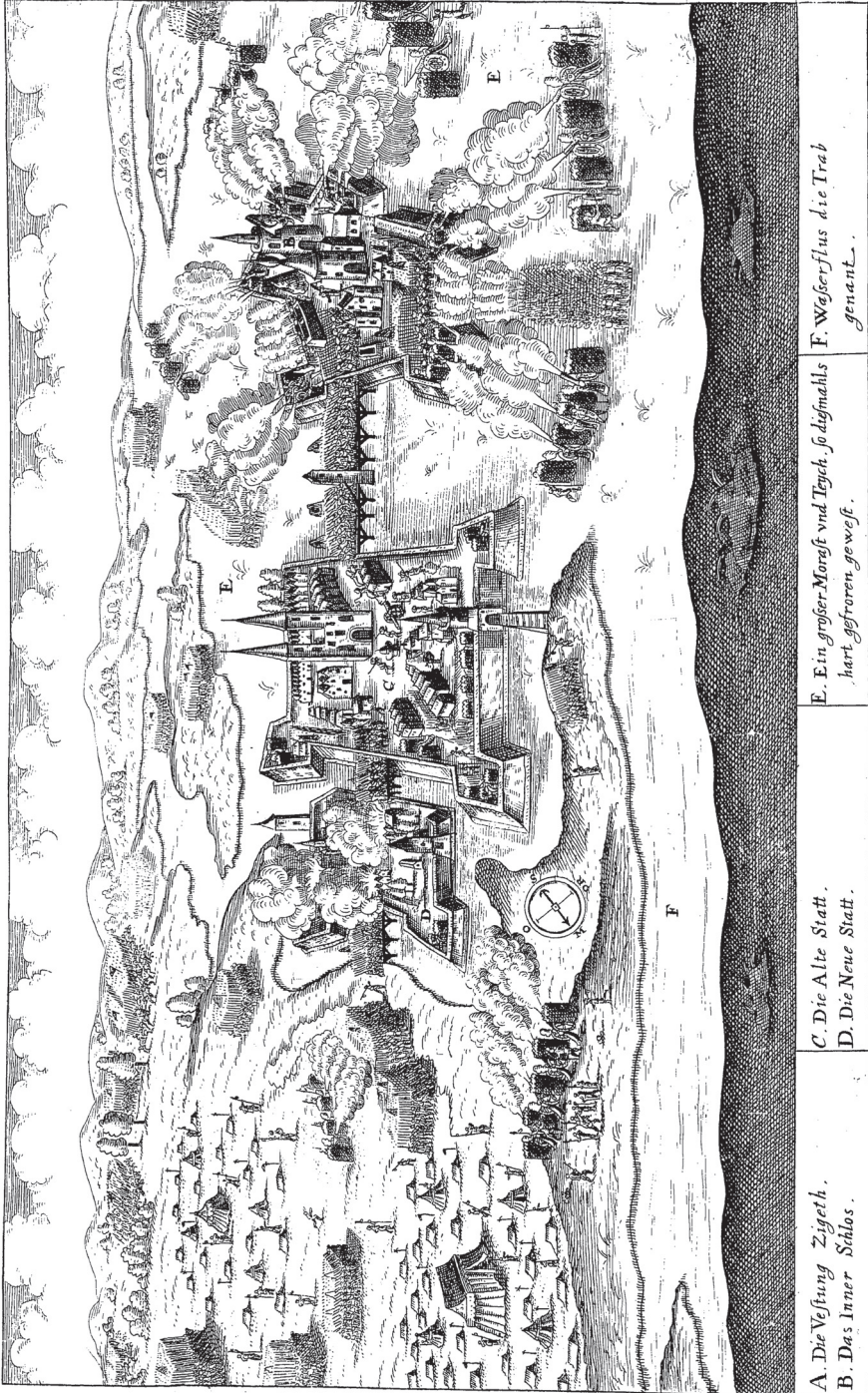
- Levinson, Arthur: “Nuntiaturreporte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember)”, *Archiv für österreichische Geschichte*, 193. Band (1913), s. 547-841.
- Mehmed Râşid, *Târîh-i Râşid*, 2. bs., I, İstanbul, 1282/1865.
- Meyer, Martin (Philemerici Irenici Elisii): *Diarium Europaeum Insertis quibusdam, maxime verò Germano-Gallo-Hispano-Anglo Polono Sueco-Dano-Belgo-Turcicis Actis Publici*, XI, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Wilhem Serins, 1665.
- Meyer, Martin (Philemerici Irenici Elisii): *Theatrum Europaeum oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...*, IX, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672.
- Montecuccoli, Raimondo: *Copia der unterthänigsten Relation Iso an Ihr Kays. Mayst. unserm Allernädigsten Herren: Derro Geheimber Rath /Cammerer /und General Feld-Marschall Herr /Raymond Graff Montecuccoli, wegen der/ wieder den Erb-Feindt Christlichen Nahmens den Türcken /den 1. Augusti, 1664. erhaltenen ansehentlichen Victori allergehorsambist abgehen lassen*, [Wien] 1664.
- Mülverstedt, George Adalbert von: “Die Magdeburger in der Schlacht bei St. Gotthard im Jahre 1664”, *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg*, 1867, s. 142-154.
- Oman, Charles W. C.: *Ok, Balta ve Mancınık: Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515*, çev. İsmail Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.
- Özyurt, Şenol: *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung von 16. bis zum 20. Jahrhundert*, München, 1972.
- Perjés, Géza: “The Zrinyi-Montecuccoli Controversy”, *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. János M. Bak-Béla K. Király (Boulder, Co.: Social Science Monographs, 1982), s. 335-349.
- Perjés, Géza: “Count Miklós Zrinyi (1620-1664)”, *A Millennium of Hungarian Military History*, ed. László Veszprémy and Béla K. Király, Boulder: Social Science Monographs, 2002, s. 136-158.
- Rycaut, Paul: *The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan Ibrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning*, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII.
- Schauplatz Serinischer und anderer Tapfern /Helden Thaten/ Was nemlich Berwichnes 1663. und nochlauffendes 1664. Jahr /Ruhm-und Truckwürdiges von denen in Ungarn Campirenten Christlichen Armeen /Fürst. Und Gräfl. Herrn Generalen /mit Gottes Schutz /dem Röm. Reich zu Nutz /und dem Türckischen Achmet zu Trutz /verrichtet worden, gedruckt im Jahr 1664.*
- Schempp, Adolf v.: *Der Feldzug 1664 in Ungarn unter besonderer Berücksichtigung der herzoglich Württembergischen Allianz- und Schwäbischen Kreistruppen*, Stuttgart, 1909.

- Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa: *Silabdâr Târîhi*, I, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Stauffenberg, Johann von: *Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation des blutigen Treffens/zwischen dem Erbfeinde Christlichen Nahmens und Blutes auff einer/und dem Christlichen Kriegsbeer auf anderer Seiten/gehalten den 1. Augusti An; 1664 bey S. Gott-hard in Ungarn*, Regensburg: Christoff Fischer, 12 Febr. Anno 1665.
- The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, The Most Prudent and resolved Champion of Christendom. With his Parallels Scanderbeg & Tamberlain*, London, printed for Sum. Speed, at Rainbow in Fleet-street, 1664 (*Angol Életrajz Zrínyi Miklósról*, giriş yazısı Kovács Sándor Iván, önsöz Péter Katalin, çev. Bukovszky Andrea, Gömöri Éva, Rab Andrea, Zajkás Péter, Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1987.
- Veltzé, Alois (haz.), *Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall*, II, Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899.
- Wagner, Georg: “Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf”, *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchives*, XIV (1964), s. 49-79.
- Wagner, Georg: *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt 1964.
- Yılmaz, Ziya (haz.): *İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tablîl)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.
- Yücel, Abubekir Siddik (haz.): *Mühürdar Hasan Ağâ'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, haz. Abubekir Siddik Yücel, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1996.

St. Gotthard muharebesi haritası, Heinrich Ottendorf (1664)
Österreichische Staatsarchiv (OeStA), Kriegsrarchiv, Kartensammlung, H IIIc, 20

“... CÜMLE PALANKALARI KÜFFÂR ALDI ...”: 1663-1664 OSMANLI-HABSBURG
SAVAŞINDA DEZENFORMASYON, PROPAGANDA VE SİYASİ İKTİDAR

St. Gotthard muharebesi haritası, Heinrich Ottendorf (1664)
Österreichische Staatsarchiv (OeStA), Kriegssammlung, H IIIc, 20